

УДК 35.088

О. В. ШЕНКАРЕНКО

ПРОФОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто основні аспекти проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи на сучасному етапі. Проаналізовано останні дослідження, що стосуються досліджуваної проблеми.

Some aspects of professional orientation problem of secondary school pupils are shown. The last investigations are analyzed, which touch this problem. Far prosperous nvestigation are planned in this sphere (field).

Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, вибір професії, система профорієнтації, компоненти профорієнтації.

У зв'язку зі змінами, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній, духовній сферах українського суспільства, найскладніше проходить процес соціалізації підростаючого покоління. Соціалізація – це безперервний процес, який триває все життя. Він розпадається на певні етапи (дотрудова, трудова, післятрудова соціалізація), кожний з яких розв'язує завдання, без опрацювання яких наступний етап може не настати, може бути деформований чи затриманий. Сьогодні на стадії дотрудової соціалізації молода людина стикається із серйозними проблемами. Саме на цій стадії (період юнацької соціалізації) проходить процес вибору професії, тому завдання дотрудової соціалізації стають найбільш значущими, проблема їх вирішення загострюється.

Метою нашої статті є аналіз стану проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи на сучасному етапі розвитку суспільства та визначення ролі держави у відповідному процесі.

Останнім часом в Україні більшість випускників загальноосвітніх шкіл не мають чіткої життєвої перспективи, більш ніж 30 % перебувають у стані стресу, одна з причин якого – почуття соціальної незахищеності. Більша частина випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів останніми роками стають спеціалістами професій, на які немає попиту на підприємствах та в організаціях, тому вони змушені працювати не за фахом.

Кардинальне реформування українського суспільства закономірно супроводжується змінами традиційних цінностей, ідеалів, взаємовідносин. Утрачено минулі зв'язки між професійною освітою й професійною працею. Зникла налагоджена система просвітницько-виховної роботи школи щодо трудового напрямку виховання. У здійсненні профорієнтаційної роботи спостерігається заміна постійної цілеспрямованої роботи епізодичним проведенням взаємно неузгоджених заходів, особливо на завершальному етапі навчання.

Становлення й розвиток України як самостійної держави з ринковою економікою поставили перед загальноосвітньою школою низку спеціальних завдань,

обумовлених необхідністю підготовки підростаючого покоління до життя та професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Їхнє успішне розв'язання передбачає активізацію розробки теоретичних і практичних аспектів проблеми професійного самовизначення та професійної орієнтації молоді.

Слід зазначити, що зміст, форми й методи профорієнтаційної роботи в школі на сьогодні не забезпечують досягнення основної мети професійної орієнтації – формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення. Перешкодою для успішного розвитку профорієнтації є те, що вона, як правило, розрахована на середнього учня; відсутній індивідуальний, диференційований підхід до особистості школяра; профорієнтаційна робота має переважно декларативний характер, не надаючи можливості кожному спробувати себе в різних видах практичної діяльності, тощо [5, с. 4].

Сьогодні в світі найбільш прийнятними стануть ідеї організації системи профорієнтації в умовах ринку праці, виховання конкурентоздатної особистості, які обґрунтовані в роботах зарубіжних авторів В. Адамса, С. Веклера, М. Вудкока, Н. Гісберса, А. Маслоу, К. Годжерса, Д. С'юпера, М. Сакуями, Е.Фромма, С. Фукуями, Л. Якокки.

Запорукою успішної майбутньої діяльності, як відомо, є готовність особистості до вибору професійної діяльності та здійснення самої діяльності. Загальним проблемам такої готовності присвячено соціологічні, філософські, психологічні та педагогічні дослідження С. Батишева, В. Іващенко, Є. Клімова, Г. Костюка, В. Мадзізова, Є. Павлютенкова, В. Полякова, В. Серікова, В. Сухомлинського.

Сучасні дослідження з проблеми профорієнтації концентруються за певними напрямками: методологія профорієнтації (Є. Клімов), розробка системного підходу (В. Сахаров), умови здійснення системи профорієнтації як дидактичної структури забезпечення самооцінного інструментарію школярів (Б. Федоришина), теорія мотивації професійного вибору (Є. Павлютенков), культурологічні аспекти в процесі підготовки учнів до свідомого вибору професії (Г. Шевченко) та ін.

У сучасних наукових і нормативно-методичних документах вирізняються різноманітні підходи щодо структурного складу профорієнтації:

- 1) триетапна структура профорієнтації Д. Тхоржевського містить профосвіту (профінформація), профконсультацію й працевлаштування,
- 2) чотирикомпонентна (Б. Федоришина) передбачає організаційно-функціональну, логіко-змістовну, особистісну й управлінську підсистеми;
- 3) семикомпонентна (В. Васильков): профосвіта, профвиховання, профактивізація, професійна психодіагностика, профконсультація, профвідбір, профадаптація.

Підготовка молодої людини до життя, до праці в нових соціально-економічних умовах – це надзавдання сучасної загальноосвітньої школи. У зв'язку з цим проблема вибору професії повинна посідати значне місце в усій роботі школи.

Відомо, що в умовах жорстокого ринку праці не всі робітники матимуть постійну роботу протягом усього трудового життя, тим більше, пов'язану з однією і тією ж професією, спеціальністю, посадою. Це викличе необхідність не тільки удосконалюватися в професії, а й бути психологічно готовим до вибору іншого виду професійної діяльності, виявляючи економічну активність, здатність до

професійного самовизначення, навички до самореалізації.

Проаналізуємо процес професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи. Метою системи професійної орієнтації в межах загальноосвітньої школи є формування в учнів уміння обирати сферу професійної діяльності, що оптимально відповідає особливостям запиту ринку праці. У зв'язку з цим профорієнтація в школі повинна вирішувати завдання формування особистості працівника нового типу, що забезпечить ефективне використання кадрового потенціалу й радикальне регулювання ринку праці. Закономірність переходу до ринку праці значно змінила стратегію й тактику розробки теорії та практики професійного самовизначення молоді. Кожний працівник повинен постійно вдосконалювати свою кваліфікацію й бути готовим до зміни напрямку своєї професійної діяльності, уміти реалізовуватися в трудовій діяльності в нових соціально-економічних обставинах.

На жаль, молодь є найменш підготовлена до сучасних вимог політичної, соціально-економічної та кадрової ситуації. У результаті відбувається поширення таких негативних тенденцій, як бездуховність, максималізм, конформізм, агресивність, користолобство, нещирість.

Серйозному перекручуванню піддалася система уявлень молоді про престижність освіти, праці. Знижуються уявлення нових поколінь про рівень професіоналізму та культури праці. Переоцінюються такі негативні явища, як спекуляція, рекет [3].

Тому сьогодні науковці намагаються розробити нові підходи щодо професійної орієнтації школярів. Зокрема, Н. Жемера розробила загальні концептуальні положення професійного самовизначення старшокласників. Професійне самовизначення є багатоаспектним процесом, який можна розглянути з огляду різних підходів:

- 1) як систему завдань, які ставить суспільство перед особистістю (соціологічний підхід);
- 2) як процес поетапного прийняття рішень, завдяки яким індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці в суспільстві (соціально-психологічний підхід);
- 3) як процес формування індивідуального стилю життя, значною часткою якого є професійна діяльність (диференційно-психологічний підхід) [3].

Професійне самовизначення передбачає формування суб'єкта конкретного виду праці – професії, спеціальності, посади, що характеризується високою мобільністю; вимагає широкої орієнтації у світі праці, не обмежуючи можливості розвитку й саморозвитку особистості [6, с. 9].

Щодо співвідношення понять “професійна орієнтація” і “професійне самовизначення”, то перше визначає об'єктивну сторону і характер взаємодії суспільства та особистості, а професійне самовизначення – це суб'єктивна сторона й характер процесу цієї взаємодії.

Перехід до ринкової економіки загострив проблему зайнятості населення, особливо молоді. Ця категорія найменше соціально захищена від безробіття, тому що, в основному, не має виробничого досвіду. На нашу думку, школа повинна працювати над формуванням комплексу психолого-вольових якостей особистості, які б сприяли успішній професійній адаптації чи зміні професії на суміжну, а в

подальшому – появі відчуття задоволення працею.

Але сьогодні вибір майбутньої сфери професійної діяльності в більшості старшокласників ґрунтується на такому:

- обмежених знаннях і поверхневому уявленні про себе й світ професій, праці;
- рекомендаціях і матеріальних можливостях батьків;
- впливі засобів мас-медіа, рекламних кампаній, що не враховують принципи та підходи професійного самовизначення особистості [6, с. 9].

Загальноосвітню школу треба розглядати не тільки як інститут базової освіти, але і як соціально-педагогічний центр формування свідомого вибору професії. На жаль, нині система професійної орієнтації в закладах середньої освіти відсутня. Деякі функції освітньої профорієнтації виконують кабінети профорієнтації Державної служби зайнятості населення, районні центри соціальної допомоги молоді Комітету у справах сім'ї та молоді. Проте діяльність цих закладів не відповідає сучасним вимогам профорієнтації, оскільки ці установи не є гарантами свободи вибору професії особистості відповідно до її інтересів та можливостей, а виконують функцію задоволення тимчасових потреб суспільства у працівниках [3].

Професійна орієнтація – це узагальнення поняття одного з компонентів загальнолюдської культури, що проявляється у формі турботи суспільства про професійне становлення підростаючого покоління, підтримка й розвиток природних задатків, а також проведення комплексу спеціальних заходів, що сприяють професійному самовизначенню людини у виборі оптимального виду заняття з урахуванням її потреб і можливостей, соціально-економічної ситуації на ринку праці.

Від правильного, свідомого вибору професії виграють і особистість, і держава. Людина, задоволена професійною діяльністю, може досягти великих успіхів, вона – висококваліфікований спеціаліст, фахівець. Сьогодні прогрес виробництва залежить більшою мірою від людського капіталу, ніж від закономірностей власне економічного розвитку. Тому вдосконалення професіоналізму людей, що досягається передусім за допомогою освіти та фахової підготовки, стає запорукою і змістом усього суспільного прогресу.

На сьогодні виокремлено такі напрямки професійної орієнтації:

– професійна інформація – ознайомлення із сучасними видами виробництва, станом ринку праці, потребами господарського комплексу у кваліфікованих кадрах, змістом і перспективами розвитку ринку професій, формами та умовами їх освоєння, вимогами, які висуваються до людей певних професій, можливостями професійно-кваліфікаційного зростання і самовдосконаленням у процесі трудової діяльності;

– професійна консультація – надання допомоги людині в професійному самовизначенні з метою прийняття свідомого рішення про вибір професійного шляху з урахуванням його психологічних особливостей і можливостей особистостей, а також потреб суспільства;

– професійний підбір – надання рекомендацій людині про можливі напрямки професійної діяльності, які відповідають її психологічним, фізіологічним особливостям, на основі результатів психологічної, психофізіологічної і медичної діагностики;

– професійний відбір – визначення професійної придатності людини до

конкретної професії;

– професійна виробнича й соціальна адаптація – система заходів, які сприяють професійному становленню працівника, формування в нього відповідних соціальних і професійних якостей, настанов і потреб до активної, творчої праці, досягненню найвищого рівня професіоналізму.

Професійна орієнтація здійснюється з метою:

– забезпечення соціальних гарантій вільного вибору професій, форми зайнятості і шляхів самореалізації особистості в умовах ринкових відносин;

– досягнення збалансування між професійними інтересами людини, її психофізіологічними особливостями і можливостями ринку праці;

– прогнозування професійної успішності майбутньої трудової діяльності;

– сприяння безперервному зростанню професіоналізму особистості як найважливішої умови її задоволеністю працею і власним соціальним статусом, реалізації індивідуального потенціалу, формуванню індивідуального здорового способу життя і матеріального добробуту.

Профорієнтація – це комплекс психолого-педагогічних і методичних заходів, які спрямовані на оптимізацію процесу працевлаштування відповідно до бажань, нахилів, здібностей і з урахуванням потреби суспільства в спеціальностях [4].

Метою професійного самовизначення є поступове формування у школярів внутрішньої готовності до свідомої й самостійної побудови, корекції й реалізації перспектив власного розвитку (професійного, життєвого, особистісного), готовності усвідомлювати себе як особистість, яка розвивається в часі й самостійно знаходить значущі смисли в конкретній професійній діяльності.

На сучасному етапі в умовах перебудови ідеологічних та економічних основ суспільного життя, в ситуації глибокої економічної кризи, яка породила безробіття, соціально-психолого-педагогічна допомога в галузі профорієнтації учнів загальноосвітньої школи є вкрай необхідною. Сприяння цьому процесу слід очікувати передусім від держави. Цей процес має відбуватися системно і повинен впроваджуватися за допомогою програмно-цільового управління. Мається на увазі розробка та запровадження програм сприяння профорієнтації молоді з боку відповідних соціальних служб, які опікуються проблемами молоді.

Правильна профорієнтація – це пріоритетне завдання сучасності. На перше місце тут виходить соціальний педагог, спеціаліст здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги в процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження особистості [1]. Педагог повинен бути координатором й організатором у розв'язанні проблеми вибору професії.

З огляду на обставини, які склалися, саме на соціального педагога покладається відповідальність за майбутнє підростаючого покоління, за його професійне самовизначення.

Але на сьогодні відсутня продумана, педагогічно обґрунтована система профорієнтаційної діяльності соціального педагога в загальноосвітній школі, яка, з нашого погляду, є важливим компонентом державної політики у відповідній сфері.

Разом з тим вибір професії – це важлива ланка в професійному становленні.

Саме професія надає можливості людині задовольнити основну гамму її потреб, реалізувати себе як особистість.

Таким чином, на сьогодні одним з основних завдань загальноосвітньої школи є професійна орієнтація в поєднанні з підготовкою молоді до трудової діяльності в умовах ринкової економіки, формування у підростаючого покоління відповідних мотивацій до праці, свідомого планування й вибору роду майбутньої професійної діяльності й форми зайнятості з урахуванням особистісних інтересів, стану здоров'я, індивідуальних особливостей, а також вимог професій і ринку праці.

Активізація творчого потенціалу людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання. Людський капітал є найціннішим ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичення багатства. Саме людський капітал, а не промислові підприємства, їх обладнання й виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання, розвитку й ефективності виробництва [2, с. 7].

Проблема професійного визначення особистості на сьогодні достатньо повно вивчена, логічно побудована, але разом з тим сучасні умови життя суспільства вимагають не лише постійного вдосконалення форм і методів практичної діяльності, але й розробки теоретичних положень, які сприятимуть підвищенню ефективності процесу професійного самовизначення особистості.

Література:

1. *Алексєєва В. І.* Місія соціального педагога / В. І. Алексєєва // Соц. робота. – 2005. – № 12. – С. 16–20.
2. *Грішнова О. А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.
3. *Жемера Н.* Сутність та особливості процесу професійного самовизначення учнів старших класів / Н. Жемера // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2002. – № 4. – С. 26–30.
4. *Лукашевич М. П.* Психология труда : [учебное пособие]. – 2-е изд., доп. и перераб. / Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская, Е. И. Бондарчук. – К. : МАУП, 2004. – 112 с.
5. Професійне самовизначення старшокласників : [методичний посібник] / упоряд. Л. Шелестова. – К. : ВД “Шкільн. світ”; Вид-во Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
6. *Чистякова С. Н.* Комплект учебно-методической документации для проведения профессиональных проб / С. Н. Чистякова. – Кемерово, 1995. – 143 с.

Надійшла до редколегії 17.09.2009 р.